

«дома мертвих». Несмотря на смешанный инвентарь, могильник не имеет аналогий ни в малицкой, ни в трипольской, ни в других синхронных культурах Центральной и Восточной Европы. На основании расписной трипольской посуды и технологии изготовления кремневых орудий памятник можно синхронизировать с этапом В II трипольской культуры и датировать периодом между 4100—3600 гг. до н. э.

O.L. Pozikhovskiy, V.O. Samolyuk

CHALCOLITHIC BURIAL GROUND WITH CREMATIONS IN OUTSKIRTS OF OSTRIH IN WESTERN VOLYN REGION.

In 2006, 18 burials were studied in the burial ground with cremations, 17 of which belonged to the pit-free type and one to the pit type burial. The burials contained vessels, flint tools and arrowheads, some of them burnt in pile. In almost all of them painted bowls of BII Trypillya culture and vessels of unusual form with red ochre were uncovered. The rest of ceramics bore similarities with the ceramics of Zheshuv stage of Malytska culture. Stratigraphic observations (all the burials were on a single level), some weathered ceramics, patina on unburnt flint tools, close location of the burials, and some other peculiarities allow the authors to assume that there were surface structures, «houses of the dead», over the tombs. Despite the mixed inventory the burial ground is not analogous to any of Malytska or Trypillya, or any other cultures of Central and Eastern Europe of that time. Based on the painted Trypillian pottery and flint tools producing technique the site can be synchronized with BII Trypillya culture and can be referred to the period between 4100 and 3600 BC.

І.Т.Черняков, І.П.Лежух

НАБІР ДЛЯ ГРИ В ГОРЩИКУ З НІКОНІЯ

Публікація унікального набору з зубів корови, знайденого у горщику на території Роксоланського городища Овідіопольського р-ну Одеської обл. (античного міста Ніконія).

У 2005 р. під час самовільних розкопок на північній околиці Роксоланського городища (античного Ніконія), де на материковому ґрунті під закладкою з 3—4 каменів було знайдено глиняний горщик із 10 зубами корови, на яких з обох боків було вирізьблено давньогрецькі літери.

Горщик має біконічну округлу форму, зліплений вручну (рис. 1, 1). Його розміри: висота — 11 см, діаметр вінчика — 6,5, середньої частини — 10, денця — 5 см. По горизонтальному вінчику нанесено навскісні заглибини. З одного боку на тулубі — вищерблина діаметром 2 см від відламаного конічного наліпу. Нижче вінчика на 1 см з обох боків висвердлено два отвори діаметром 0,3 см для підвішування горщика. Виріб зроблено з грубої маси зі значними домішками. Поверхня заглажена. Випал нерівномірний, сірого кольору з темними плямами. Всередині та з боків горщика збереглися плями відкладень тонкого шару вапнякового розчину.

В горщику виявлено 10 зубів корови. За визначенням археозоолога О.П. Журавльова, це

зубні різці від трьох тварин: одна віком від 10 до 12 років, решта — до 8 років. Усі літери вирізьблено на початку коренів різців. Нижче наведено детальний опис усіх знайдених зубів.

1. Довжина зуба — 3,5 см (рис. 1, 2). Поверхня відполірована. На верхній частині вирізано давньогрецьку літеру «сігма» (висота — 3 мм), на нижній — літеру «омікрон» (висота — 3 мм).

2. Довжина зуба — 3,3 см (рис. 1, 3). Поверхня відполірована. На верхній частині вирізано давньогрецьку літеру «фі» (висота — 3 мм), на нижній — літеру «лямбда» (висота — 3 мм). На бокових частинах зуба у місці переходу до кореня зроблено широкі вирізи.

3. Довжина зуба — 3,5 см (рис. 1, 4). Поверхня відполірована. На верхній частині вирізано давньогрецьку літеру «омега» (висота — 2 мм), на нижній — літеру «ні» (висота — 2 мм).

4. Довжина зуба — 3,9 см (рис. 1, 5). На верхній частині вирізано давньогрецьку літеру «йота» (висота — 4 мм), на нижній — літеру «лямбда» (висота — 4 мм).

5. Довжина зуба — 3,8 мм (рис. 1, 6). Поверхня відполірована. На верхній частині виріза-

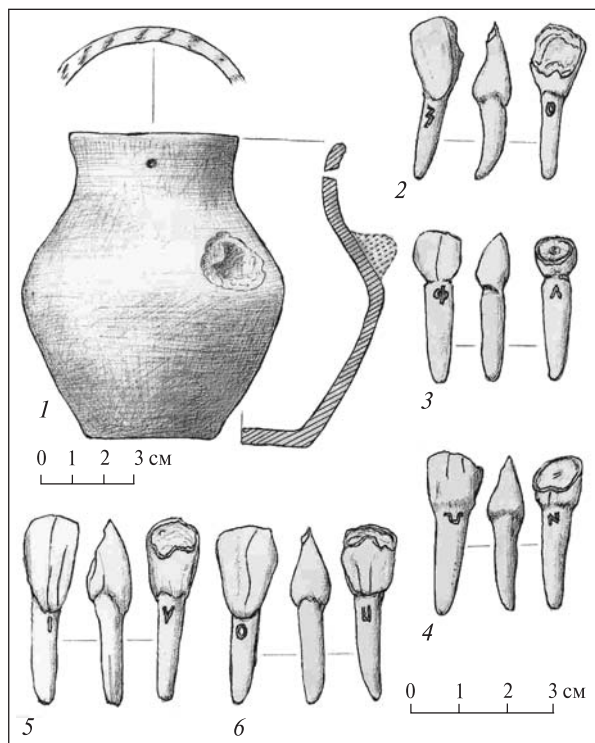

Рис. 1. Липний горщик (1) та зуби корови з вирізьбленими давньогрецькими літерами (2 — 6)

но давньогрецьку літеру «омікрон» (висота — 3 мм), на нижній — літеру «пі» (висота — 3 мм).

6. Довжина зуба — 3,9 см (рис. 2, 1). Поверхня відполірована. На верхній частині вирізано давньогрецьку літеру «дельта» (висота — 2,9 мм), на нижній — літеру «омега» (висота — 2,5 мм).

7. Довжина зуба — 3,8 см (рис. 2, 2). На верхній частині вирізано давньогрецьку літеру «ні» (висота — 3 мм), на нижній — літеру «йота» (висота — 4 мм).

8. Довжина зуба — 4,5 см (рис. 2, 3). Поверхня відполірована. На верхній частині кореня глибоким вирізуванням нанесено давньогрецьку літеру «пі» (висота — 2 мм), а на протилежному боці — літеру «альфа» (висота — 2,5 мм). На нижній частині кореня зроблено виріз завглибшки близько 1 мм, від якого на верхній частині відходить перпендикулярно до низу вертикальна риска. На боковій частині кореня — невелике кругле заглиблення діаметром близько 1 мм, завглибшки 1,5 мм.

9. Довжина зуба — 4 см (рис. 2, 4). Поверхня відполірована. На верхній частині вирізано вертикальну риску завдовжки 3,5 мм, що може бути зображенням давньогрецької літери «йота». На нижній частині вирізьблено давньогрецьку літеру «тета» (висота — 3 мм), на боковій частині — горизонтальну риску завдовжки 4 мм.

10. Довжина зуба — 3,9 см (рис. 2, 5) Поверхня відполірована. На передній частині вирізьбле-

но давньогрецьку літеру «тау» (висота — 3 мм), на задній — літеру «лямбда» (висота 3 мм).

Усі літери основою повернуто до коронки зубів, а верхом — до кінця коренів, за винятком літери «лямбда» на зубі № 5, розташованої верхньою частиною до коронки. На десяти зубах зафіксовано такі давньогрецькі літери: «сігма» (1 раз), «омікрон» (2), «фіта» (1), «лямбда» (3), «пі» (2), «йота» (3), «омега» (2), «ні» (2), «дельта» (1), «альфа» (1), «тета» (1), «тау» (1).

Як відомо, цифри в давньогрецькій монетній системі позначали літерами (Казаманова 1969, с. 63). Тому кожному гральному зубу можна надати певні числові співвідношення: «сігма» (6) — «омікрон» (800), «фіта» (500) — «лямбда» (30), «йота» (10) — «лямбда» (30), «омікрон» (800) — «пі» (80), «омега» (800) — «ні» (400), «дельта» (4) — «омега» (800), «ні» (400) — «йота» (10), «пі» (80) — «альфа» (1), «йота» (10) — «тета», «тау» (300). Усі числові співвідношення на гральних фішках-зубах виглядають так: 70—6, 30—500, 80—70, 60—4, 500—10, 1—80, 60—50, 50—10, 30—10, 300—30. Отже, комплекс із Ніконія є абсолютно сталою системою з нанесенням давньогрецьких літер на обох боках зубів, що, можливо, позначають відповідні числа.

Набір із 10 зубів, знайдений у глиняному липному горщику, становить неабиякий науковий інтерес і певну загадку. Не викликає жодного сумніву давнє походження комплексу. Це не сучасна підробка, оскільки всі зуби мають тріщини, наліт коричневого кольору і не викликають підозри щодо їх давності. Крім того, вирізання літер на таких давніх кістках неможливе, адже воно б призвело до їх розстрошення. Технічне різьблення на кістках можна виконати лише за умови їх відносної свіжості або зберігання в умовах вічної мерзлоти.

Найпершою аналогією цій дещо незвичайній знахідці є гральні комплекси, виявлені майже в усіх містах Північного Причорномор'я, що переважно складаються з кістяних «бабок». «Бабка» — це назва кісток першого суглобу третього пальця коня, третього та четвертого пальців бика, кози, барана, що мають зручну форму та розміри для гри. Вони відомі серед знахідок в Ольвії, Феодосії, Пантикапеї, Херсонесі та інших античних містах. Подібні знахідки було зібрано у дослідженні Б.Г. Петерса «Косторізна справа в античних державах Північного Причорномор'я» (Петерс 1986, с. 77—91). Серед них є значна кількість екземплярів із вирізаними давньогрецькими літерами «сігма», «дельта», «ні», «лямбда». Проте слід зазначити, що, на відміну від грального комплексу з різців корови з Нікосія, в інших античних містах Північного Причорномор'я не знайдено жодного

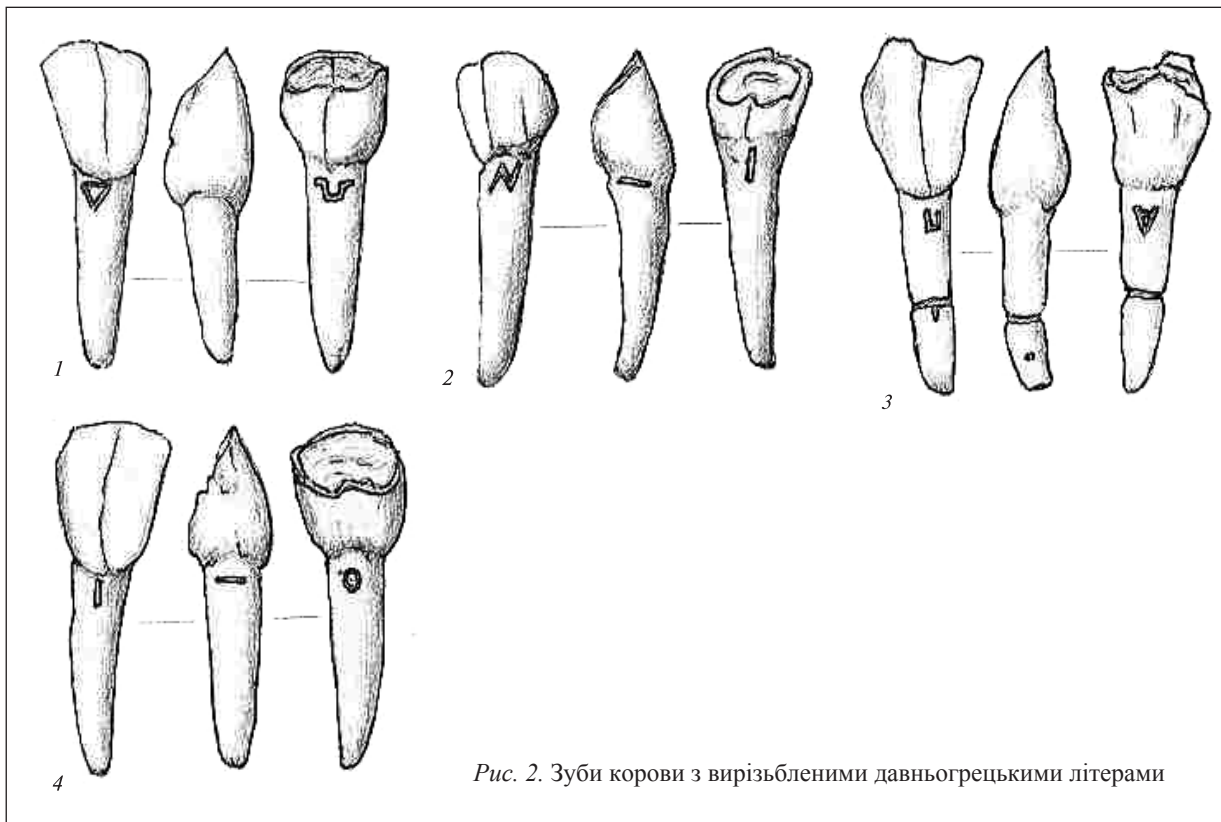

Рис. 2. Зуби корови з вирізьбленими давньогрецькими літерами

грального набору з зафіксованою системою знаків із давньогрецьких літер на всіх предметах. Це, ймовірно, свідчить про те, що вони призначалися для різних ігор.

Незважаючи на те що про розважальні ігри у містах Північного Причорномор'я збереглося дуже мало писемних повідомлень, археологічні джерела дають змогу деякою мірою висвітлити питання щодо поширення гри в кістки в зазначеному регіоні. Досліджували джерела з цього питання М.І. Ростовцев (Ростовцев 1904, с. 109—124), Т.В. Блаватська (Блаватская 1959, с. 69), Б.Г. Петерс (Петерс 1986, с. 77—91). Було встановлено, що гра в кістки у містах Північного Причорномор'я була поширеним явищем і мала не лише спортивний, розважальний, азартний, а й релігійно-ворожійний характер. В античному світі зафіксовано кілька видів ігор із використанням кісток, зокрема шашки, «тропа», «кібая» тощо.

Стародавні греки вважали, що гра в кістки була поширеною ще під час Троянської війни, описаної Гомером. Ахейські воїни під час довгої облоги Трої гаяли час за грою. Пізніше для давньогрецьких вазописів це стало навіть темою зображень, як-от гра Ахілла та Аякса на чорнофігурній амфорі середини VI ст. до н. е. майстерні Ексеція.

Імовірно, знайдений у Ніконії горщик із 10 зубами з вирізьбленими на них давньогрецькими

літерами також належить до грального набору. Про те, що цей набір гральний, свідчать не лише аналогії у подібних комплексах із античних міст Північного Причорномор'я, представлених наборами «бабок», а й розміщення зубів із вирізьбленими грецькими літерами у спеціальному маленькому горщику з просвердленими під вінчиком двома отворами для підвішування. Напевно, через отвори протягували мотузку, за допомогою якої гравці струшували горщик, а потім викидали гральні зуби на стіл. Знахідка гральних зубів у горщику відповідає повідомленню Есхіла про необхідний набір для гри в кістки: «... кілька гральних кісток, посуд для них та інші речі цієї гри» (Петерс 1968, с. 88).

Гра в кістки була поширеною не лише серед заможного, а й простого населення античних міст. З огляду на це звертає на себе увагу місце знахідки зазначеного набору в Ніконії — неподалік яру, на його північному боці, де розміщувалися укріплення міста, що, ймовірно, постійно охоронялися. Не виключено, що гральний набір належав охоронцям, які, охороняючи місто, гаяли час за грою. Про те, що охоронці міста захоплювалися азартною грою в кістки, свідчить повідомлення Енея Тактика про поширення в Пантікапеї у IV ст. до н. е. азартної гри «кібая». Цар Левкон навіть змушений був ужити певних заходів проти своїх найманців, які захоплювалися цією грою, і «позбавити платні варту, які зро-

били борги через гру в кістки або інші надмірності» (Петерс 1986, с. 108).

Датуванню набору гральних зубів із графіті, знайдених у Ніконії, певною мірою, може допомогти їх стратиграфічна знахідка на материковому ґрунті на рівні найдавніших культурних шарів: заснування Ніконія у VI ст. та на рівні перших періодів у розвитку міста, коли у середині V ст. до н. е. навколо нього було збудовано оборонні споруди (Секерская 1989, с. 114). Ніконій був одним із визначних античних центрів Нижнього Подністров'я (Ochotnikov 1997, р. 13—17). Під час його розкопок знайдено значну кількість графіті (Алексеев 1997, с. 32—

36; Секерская, Секерский 1997, с. 60—64), які засвідчують високий рівень античної культури та поширення писемності серед його мешканців. Палеографічні порівняння знайдених у Ніконії графіті з написами літер на зубах з нещодавно виявленого грального набору дає змогу датувати його V ст. до н. е.

Виявлений набір для гри з зубів із чітко вирізьбленими давньогрецькими літерами з обох боків на кожному екземплярі не має повних аналогій серед знахідок в античних містах Північного Причорномор'я і є унікальною знахідкою, що розширює археологічні джерела для вивчення спеціальної галузі життя стародавнього населення.

Алексеев В.П. Фрагмент аттического килика с граффити из Никония. — Никоний и античный мир Северного Причерноморья. — Одесса, 1997.

Блаватская Т.В. Игральные кости из Пантикапея // *Listy filologicke*. — 1959. — VIII. — Eunomia, III, 2.

Казаманова Л.Н. Введение в античную нумизматику. — М., 1969.

Петерс Б.Г. Косторезное дело в античных государствах Северного Причерноморья. — М.: Наука, 1986.

Ростовцев М.И. Древние костяные шашки с юга России // *ИАК*. — 1904. — Вып. 10.

Секерская Н.М. Античный Никоний и его округа в VI—IV вв. до н. э. — К., 1989.

Секерская Н.М., Секерский П.М. Граффити с посвящением Зевсу из Никония // *Никоний и античный мир Северного Причерноморья*. — Одесса, 1997.

Ochotnikov S.B. The Lower Dniester Region in Antiquity // *Nikonion in Ancient City on Lower Dniester*. — Toruń, 1997.

Одержано 28.03.2006

И.Т. Черняков, И.П. Лежух

НАБОР ДЛЯ ИГРЫ В ГОРШКЕ ИЗ НИКОНИЯ

В 2005 г. грабителями на северной окраине Роксоланского городища Овидиопольского р-на Одесской обл. (античный город Никоний) найден небольшой лепной глиняный горшок с двумя отверстиями под венчиком. В нем находилось 10 зубов коровы, на каждом из которых с двух сторон у начала корня были вырезаны греческие буквы: «сигма» (1 раз), «омикрон» (2), «фита» (1), «лямбда» (3), «пи» (2), «йота» (3), «омега» (2), «ни» (2), «дельта» (1), «альфа» (1), «тета» (1), «тау» (1). Палеографические особенности изображения древнегреческих букв позволяют датировать этот комплекс V в. до н. э. Авторы относят этот комплекс зубов с вырезанными древнегреческими буквами в глиняном сосуде к игральному набору. Он представляет собой довольно уникальную находку, поскольку большинство игральных костяных наборов, найденных в античных городах Северного Причерноморья, сделаны из костяных бабок.

I.T. Chernyakov, I.P. Lezhukh

PLAY KIT IN A POT FROM NIKONIS

In 2006, illegal excavators found a small hand-made pot with two holes under the rim in the northern outskirts of Roksolany city-site in Ovidiopol Region of Odesa Oblast in the place of ancient city Nikonis. The pot contained 10 cow teeth each of which had the Greek letters carved on both sides near the fang. These letters are: «sigma» (carved once), «omicron» (twice), «phi» (once), «lambda» (three times), «pi» (twice), «iota» (three times), «omega» (twice), «nu» (twice), «delta» (once), «alpha» (once), «eta» (once), theta (once), and «tau» (once). Paleographic peculiarities of images of Ancient Greek letters allow the authors to date this set back to the 5th c. BC. The set of teeth with the carved Ancient Greek letters found in a pot is ascribed to the play kit. It is quite a unique found, as most of the bone play kits found in Ancient Greek cities of the north coast of the Black Sea are made of knucklebones.